

ნიკოლოზ
ბერძენიშვილი

ბიობიბლიოგრაფია

НИКОЛАЙ
БЕРДЗЕНИШВИЛИ
БИОБИБЛИОГРАФИЯ

ქობულაძის
მეცნიერება
1981

Н и к о л а й
Б е р д з е н и ш в и л и

(1894 - 1965)

Биобиблиография

Издательство « Мецниереба »
Т б и л и с и
1981.

ნიკოლოზ
ტყეშელაშვილი

(1894-1965)

ბიბლიოლოგია

გამომცემლობა «ქეცნოეზეზა»
თბილისი

1981

გამოჩენილი ქართველი ისტორიკოსის, აკად. ნ. ბერძენიშვილის ბიობიბლიოგრაფიაში თავმოყრილია 1926—1979 წწ. ლიტერატურა: სამეცნიერო შრომები, რეცენზიები და გამოხმაურებები ამ შრომებზე, ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით გამოცემული შრომები, ლიტერატურა მის შესახებ.

მასალა განლაგებულია ქრონოლოგიურად ბიობიბლიოგრაფიის უძღვის ნ. ბერძენიშვილის სამეცნიერო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მოკლე ნარკვევი. ერთვის ძირითადი შრომების ანბანური და სახელთა საძიებლები.

Биобиблиография выдающегося грузинского историка акад. Н. А. Бердзенишвили охватывает литературу за 1926—1979 годы: научные труды с указанием рецензий и отзывов на них, труды изданные под его редакцией, а также литературу о нем.

Материал расположен в хронологическом порядке. Биобиблиографии предпослан краткий очерк научной и общественной деятельности Н. А. Бердзенишвили, прилагаются алфавитный указатель основных трудов и указатель имен.

ბიობიბლიოგრაფიული სერიის მთავარი სარედაქციო კოლეგია: შ. ძიძიგური (მთ. რედაქტორი), ლ. გაბუნია, მ. დარასელია, ვ. კუპრაძე, ვ. შახალდიანი, ვ. ოკუჯავა, ა. ფრანგიშვილი, გ. ციციშვილი, ს. ხადური (მდივანი).

შემდგენლები: მ. ბარკავა, ე. დოლიძე
რედაქტორები: ე. ხოშთარია, ს. ხადური
ბიბლიოგრაფიული რედაქცია თ. ნაკაშიძისა

Главная редакционная коллегия биобиблиографической серии: Ш. В. Дзидзигури (гл. редактор), Л. К. Габуния, М. К. Дараселия, В. Д. Купрадзе, В. В. Махалдiani, В. М. Окуджава, А. С. Прангишвили, Г. В. Цицишвили, С. А. Хадури (секретарь).

Составители: М. И. Баркава, Э. Г. Долидзе
Редакторы: Э. В. Хоштариа, С. А. Хадури
Библиографический редактор: Т. Е. Накашидзе

ნიკოლოზ ალექსანდრეს ძე ბერძენიშვილი

(სამეცნიერო და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის მოკლე
ნარკვევი)

გამოჩენილი საბჭოთა ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე, აკადემიკოსი ნიკოლოზ ალექსანდრეს ძე ბერძენიშვილი დაიბადა 1894 წ. 28 დეკემბერს [ძველი სტილით] ჩოხატაურის რაიონის სოფ. გოგოლეისუბანში. მისი მამა ალექსანდრე ბერძენიშვილი, გურიის ხელმოკლე გლეხობის დიდი ნაწილის მსგავსად, ფოთსა და ბათუმში მუშაობით ცდილობდა გაეტანა ოჯახი. მძიმე ცხოვრებამ ადრე გატეხა მისი ჯანმრთელობა და იგი სულ ახალგაზრდა 1894 წლის ზაფხულის მიწურულს გარდაიცვალა, როდესაც ნიკო ჯერ დაბადებული არ იყო. ოჯახის მთელი სიმძიმე ალექსანდრეს ქვრივს პელაგიას დააწვა, რომელსაც შვილების გაზრდაში ნიკოს ბიძა ექვთიმე ბერძენიშვილი უწევდა დახმარებას.

ექვსი წლის ნიკო გოგოლეისუბნის სამრევლო სკოლაში მიაბარეს, შემდეგ კი ჩოხატაურის ორკლასიან სასწავლებელში გადაიყვანეს. 1906 წ. ბერძენიშვილი ბათუმის გიმნაზიაში შევიდა უფროსი ძმის ნესტორის დახმარებით, რომელიც ამ დროს ბათუმში ცხოვრობდა და მუშაობდა.

6. ბერძენიშვილი და მისი დროის ახალგაზრდობა იზრდებოდა 900-იანი წლების დასაწყისიდან საქართველოში, კერძოდ გურიაში, განსაკუთრებით ქ. ბათუმში, რევოლუციური მოძრაობის აზვირთებას პირობებში. მათზე დიდი გავლენა მოახდინა 1905 — 07 წლების რევოლუციამ და შემდეგ გაბატონებულმა რეაქციამ. რევოლუციური სულისკვეთებით გამსჭვალული გიმნაზიელებიც ქმნიდნენ წრეებს, ფარულ ორგანიზაციებს, ავრცელებდნენ პროკლამაციებს. 6. ბერძენიშვილს უშუალო კონტაქტი ჰქონდა რევოლუციონერებთან, ვინაიდან მისი ძმის ნესტორის ბინა ბათუმში სოცია-

ალ-დემოკრატიების ერთ-ერთ თავშესაფარს წარმოადგენდა, ხოლო ნიკოს და, პასიკო, აქტიურ რევოლუციურ საქმიანობას ეწეოდა — ავრცელებდა პროკლამაციებს. 1906 წ. ბათუმელმა გიმნაზიელებმა გამოსცეს ჟურნალი „დრუგ პროლეტარიატას“ რამდენიმე ნომერი, შემდეგ კი გიმნაზიის შენობაში „დემონსტრაციის“ მოწყობაც სცადეს, რისთვისაც წითელ ქსოვილზე გააკეთეს წარწერა: „გაუმარჯოს ერთობას“. ადმინისტრაციის გამოჩენისთანავე მოწაფეები უმაღლესი დაიშალნენ, მაგრამ გამოძიებას მაინც ვერ ასცდნენ, რის შედეგადაც „საეჭვო“ მოსწავლეები აღრიცხვაზე იქნენ აყვანილნი. ახალგაზრდებს სულს უხუთავდა გიმნაზიაში გაბატონებული შავრუმული რეჟიმი. 1909 წ. გიმნაზიის უფროსი კლასის მოსწავლეებმა სამასწავლებლოს გვერდით მდებარე ლუმელში ყუმბარა ააფეთქეს, რასაც მოყვა გიმნაზიის დროებით დახურვა. საქმის გამოძიებისა და „შემჩნეულ“ მოსწავლეებთან ჩატარებული ჩხრეკის შედეგად, უფროსკლასელებთან ერთად, მეოთხე კლასიდან მხოლოდ ნ. ბერძენიშვილი გარიცხეს, ე. წ. „მგლის ბილეთით“, რამაც დიდი ხნის განმავლობაში შეუშალა მას ხელი გაეგრძელებინა სწავლა.

გიმნაზიაში სწავლის დროს ნ. ბერძენიშვილი არ იყო მოწყვეტილი სოფლის კულტურულ ცხოვრებას. არდადეგებს იგი ჩოხატაურში ატარებდა. აქ და მეზობელ სოფლებში ნიკო და მისი ამხანაგები დგამდნენ წარმოდგენებს. მათი რეპერტუარი იყო ვ. გაბუნias „და-ძმა“, ივ. გომართელის „ქოხში“, პ. კალანდაძის „დამარცხებულნი“ და ა. ცაგარლის კომედია-ვოდევილები. ერთი ვოდევილი — „კუდიანები“ თვითონ ნ. ბერძენიშვილმა დაწერა, რომელშიც დასცინოდა სოფლად გავრცელებულ ცრუმორწმუნეობას. 1907 წ. ეს ვოდევილი სოფ. გოგოლესუბანში დაიდგა. 1908 — 09 წლებში ნ. ბერძენიშვილი თანამშრომლობდა იუმორისტულ ჟურნალ „ეშპაკის მათრახში“. იგი ამხელდა სოფლის ფუქსავატ ახალგაზრდებს და ჩარჩ-ვაჭრებს.

ნ. ბერძენიშვილი ძირითადად ჩოხატაურში ცხოვრობდა და კერძოდ ამზადებდა მოსწავლეებს, თანაც გიმნაზიის კურსის დასამთავრებლად გამოცდების ჩაბარებას აპირებდა. მხოლოდ 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის შემდეგ „საეჭვო წარსულის“ მქონე პირებისადმი დამოკიდებულების შეცვლის პირობებში შეძლო ნ. ბერძენიშვილმა სიმწიფის ატესტატის მიღება.

1917 წ. ნ. ბერძენიშვილი ჩაირიცხა მოსკოვის უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტზე, მაგრამ უსახსრობის გამო იძულებ-

ბული იქნა დაბრუნებულიყო ჩოხატაურში, სადაც კვლავ მასწავლებლობდა.

1918 წელს ივ. ჯავახიშვილის თაოსნობით თბილისში დაარსდა ქართული უნივერსიტეტი, რამაც შესაძლებლობა მისცა ქართველ ახალგაზრდობას დაწაფებოდა უმაღლეს განათლებას სამშობლოშივე.

1920 წელს ნ. ბერძენიშვილი ჩაირიცხა თბილისის უნივერსიტეტის სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტზე ისტორიის განხრით. თავდაპირველად მან მსოფლიო ისტორიის შესწავლას მიჰყო ხელი. იგი ისმენდა გრიგოლ წერეთლის, სიმონ ავალიანისა და გრიგოლ ნათაძის ზოგად კურსებს საბერძნეთ-რომისა და შუა საუკუნეთა დასავლეთ ევროპის ისტორიაში, მათთანვე წარმატებით მუშაობდა სემინარებში. ისმენდა მ. პოლიევქტოვის რუსეთის ისტორიის კურსსაც. ერთდროულად ნ. ბერძენიშვილი დაეწაფა ქართველოლოგიურ დისციპლინებსაც. ესწრებოდა ივ. ჯავახიშვილის პროსემინარებს, სადაც ეცნობოდა საქართველოს ისტორიის პირველწყაროებს. 1924 წლიდან ნ. ბერძენიშვილი საბოლოოდ საქართველოს ისტორიის სპეციალობაზე გადავიდა. ამ დროისათვის იგი უკვე სწავლობდა სომხურ, სპარსულ და არაბულ ენებს. ამიერიდან ნ. ბერძენიშვილი ივ. ჯავახიშვილის ხელში გადაიღო მეცნიერულ წრეობას. მისი ხელმძღვანელობით დაწერა სადიპლომო ნაშრომი: „დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო წყობილება“, რომლის შესავალი ნაწილი დაიბეჭდა 1926 წელს.

1926 წ. ნ. ბერძენიშვილმა ჩააბარა სადიპლომო გამოცდები და ივ. ჯავახიშვილის შუამდგომლობით იგი დატოვეს უნივერსიტეტში საპროფესოროდ მოსამზადებლად.

ამ დროს ნ. ბერძენიშვილი მონაწილეობდა საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუშაობაში, სადაც მოღვაწეობდნენ სახელოვანი მეცნიერები: ივ. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე, გ. ჩუბინაშვილი, უმცროსი თაობიდან კი ს. ჯანაშია, თ. ლომოური და სხვები. ერთხანს ნ. ბერძენიშვილი ამ საზოგადოებას სწავლული მდივნის მოვალეობასაც ასრულებდა.

1927 წელს ნ. ბერძენიშვილმა მონაწილეობა მიიღო საზოგადოების დავალებით მოწყობილ ჯავახეთის სამეცნიერო ექსპედიციაში, რომლის მონაწილენი იყვნენ: გ. წერეთელი, ლ. მუსხელიშვილი, ს. ჯიქია, გ. გოზალიშვილი, ი. ცინცაძე. ექსპედიციის მიზანი იყო მხარის შესწავლა და ისტორიული ძეგლების აღწერა.

1929 წლიდან ნ. ბერძენიშვილი დაინიშნა უნივერსიტეტში ივ.

ჯავახიშვილის თაოსნობით დაარსებულ საქართველოს ისტორიის კაბინეტის გამგედ. ამ დროიდან იწყება მისი ნაყოფიერი პედაგოგიური მუშაობა უნივერსიტეტში. აქ იგი კითხულობდა საქართველოს ისტორიის, წყაროთმცოდნეობის და ქართული სამართლის ისტორიის კურსებს. 1932 წლიდან ნ. ბერძენიშვილი საქართველოს ისტორიის კათედრის დოცენტად აირჩიეს, 1939 წ. მას დისერტაციის დაუცველად მიენიჭა ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხი, 1939 წლიდან აირჩიეს პროფესორად.

გარდა უნივერსიტეტისა, ნ. ბერძენიშვილი კითხულობდა ლექციებს ქუთაისის პედ. ინსტიტუტში (1935 — 38 წწ.) და თბილისის პუშკინის სახ. პედ. ინსტიტუტში (1938 — 40 წწ.).

1929—36 წლებში ნ. ბერძენიშვილი იყო საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების თანამშრომელი. აქ მან დიდი მუშაობა გასწია ფეოდალური ხანის საქართველოს ისტორიის დოკუმენტური მასალის გამოვლენასა და გადმოწერაზე, რომლის პუბლიკაციასაც თანდათან ახორციელებდა კიდეც.

1934 წლიდან ნ. ბერძენიშვილი არის სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის კავკასიისმცოდნეობის ინსტიტუტის თანამშრომელი. 1936 წლიდან ამ ინსტიტუტის ბაზაზე შეიქმნა ნ. მარის სახ. ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტი, რომლის მეცნიერი კონსულტანტი ივ. ჯავახიშვილი იყო, ხოლო დირექტორი ს. ჯანაშია. 1939 წლიდან ნ. ბერძენიშვილი დაინიშნა ამ ინსტიტუტის ისტორიის განყოფილების გამგედ. ამგვარად, 30-იანი წლების მიწურულისათვის ნ. ბერძენიშვილი წარმოგვიდგება როგორც საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი წამყვანი მკვლევარი და ამ დარგის ახლად შექმნილი უმნიშვნელოვანესი სამეცნიერო უჯრედის ხელმძღვანელიც. ივ. ჯავახიშვილის მოწაფეთაგან ს. ჯანაშიასთან ერთად, მას წილად ხვდა საქართველოს ისტორიის მარქსისტულად გაშროვის რთული და საპატიო ამოცანის გადაწყვეტა, ქართული საბჭოთა ისტორიული მეცნიერების განვითარება ნიპილიზმისა და ვულგარული სოციოლოგიზმის შემოტევის და მათთან ბრძოლის პირობებში.

ამგვარად, 30-იანი წლები იყო ნ. ბერძენიშვილის, როგორც თვალსაჩინო მეცნიერის ჩამოყალიბებისა და ფართო საზოგადოებაში სარბიელზე გამოსვლის პერიოდი. ამ დროს იგი ინტენსიურად მუშაობდა საქართველოს ისტორიის პირველწყაროებზე, ისტორიული მასალის კრიტიკული ათვისების გზით იკვლევდა საქართველოს ისტორიული წარსულის სხვადასხვა მხარეს — ქართული ფეოდა-

ლური საზოგადოების სოციალურ-პოლიტიკურ სტრუქტურას და ეკონომიკას, გარეპოლიტიკურ ვითარებას, კულტურულ-ისტორიულ საკითხებს და სხვ.

მკვლევრის მუშაობის ფართო დიაპაზონი აღებულ პერიოდში ჩანს მის მიერ 30-იანი წლების მიწურულსა და 40-იან წლების დასაწყისში გამოქვეყნებული შრომებიდან, რომლებიც წარმოადგენენ წლების მანძილზე მეცნიერის ნააზრევს და შეადგენენ მხოლოდ ნაწილს მის მიერ ამ პერიოდში შექმნილი მეცნიერული პროდუქციისა. ამ ნაშრომთა შორის გვხვდება, როგორც კონკრეტული ხასიათის კვლევის ნიმუშები, ასევე განმაზოგადოებელი ნარკვევებიც: „საქართველოს ისტორია XII—XIV სს. კონსპექტი“ (1937 წ.) «Очерк из истории развития феодальных отношений в Грузии (XIII—XVI вв)» (1938 წ.), „ფეოდალური ურთიერთობიდან XV საუკუნეში. დოკუმენტები კრიტიკული წერილით“ (1937 წ.), „სამღებროთა შესახებ XVIII ს. საქართველოში“ (1937 წ.), „სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში“ (1940—1941 წწ.), „თათართა ბატონობის ხანა“ (1941 წ.) და სხვ.

შემთხვევითი არ არის, რომ ამავე ხანებში ქვეყნდება ნ. ბერძენიშვილის მიერ მოძიებული და თემატურად შერჩეული დოკუმენტების კრებულები: „მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის“, წიგ. I (ხელფასი, ქირა, ფასები), 1938 წ., „დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, ტ. I, ბატონყმური ურთიერთობა (XV—XVIII სს.)“, 1940 წ. უფრო მოგვიანებით ნ. ბერძენიშვილი აქვეყნებს ამ კრებულების მომდევნო ტომებსაც, სადაც ძირითადად სწორედ 30-იან წლებში მოძიებული მასალაა შესული.

1944 წ. ქვეყნდება ნ. ბერძენიშვილის მონოგრაფიული ნაშრომი „რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან XVI—XVII საუკუნეთა მიჯნაზე“, რომელიც წარმოადგენდა ავტორის სადოქტორო დისერტაციას.

გარდა გამოქვეყნებული შრომებისა, ნ. ბერძენიშვილის სამეცნიერო მუშაობის ხასიათი, მისი ნეთოდი — პირველწყაროთა სკრუპულოზური დამუშავების საფუძველზე ფაქტობრივი მასალის კლასიფიკაცია ცალკეულ პრობლემების მიხედვით — კარგად ჩანს მეცნიერის არქივიდან (ამჟამად დაცულია კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში), რომელშიც უხვადაა ავტორის მიერვე საქალაღეებში დახარისხებული წყაროებიდან გაკეთებული ამონაწერები, შენიშვნები და ხშირ შემთხვევაში განმაზოგადებელი დასკვნები.

„ზოგიერთ საქალაქურ ავტორისავე ხელით აწერია: „ნასყიდი“, „გლეხი“, „თავადი“, „ბეგარა-გადასახადები“ და სხვა. აქვეა საქალაქურები, რომელიც შეიცავს მკვლევრის შენიშვნებს „ქართლის ცხოვრების“ თუ „ვეფხისტყაოსნის“ კითხვისას, ასეთივე შენიშვნები გაკეთებულია ქართული ისტორიული და ლიტერატურული ძეგლების გამოცემებში, რომლებითაც მეცნიერი სარგებლობდა (ნ. ბერძენიშვილის არქივიდან ზოგიერთი მასალის გამოქვეყნება მოესწრო ავტორისავე სიცოცხლეში და გრძელდება მისი გარდაცვალების შემდეგაც სპეციალური კომისიის მიერ მეცნიერის შრომების სერიაში — „საქართველოს ისტორიის საკითხები“).

ნ. ბერძენიშვილი 30-იანი წლების ბოლოდან ჩაერთო საქართველოს ისტორიის კურსის გამართვის საქმეში, რაც ქართულ ისტორიოგრაფიის გადაუდებელ საქმეს წარმოადგენდა.

საქართველოს ისტორიის მაგეტის (1940 წ.), ხოლო შემდეგ სასკოლო სახელმძღვანელოს გამოქვეყნება (პირველი გამოც. 1943 წ.) აკად. ივ. ჯავახიშვილს და აკად. ს. ჯანაშიას თანაავტორობით (ს. ჯანაშიას რედაქციით) ქართული საბჭოთა ისტორიულ მეცნიერების დიდი მონაპოვარი იყო. ამ სახელმძღვანელომ საყოველთაო აღიარება და მთავრობის უმაღლესი წილდო — სახელმწიფო პრემია დაიმსახურა.

ნ. ბერძენიშვილს წილად ჰქონდა სახელმძღვანელოსათვის XVI—XVIII სს. ნაკვეთის დაწერა. ეს ხანა ჩვენს ისტორიოგრაფიაში შედარებით ნაკლებად იყო შესწავლილი და თანამედროვე მოთხოვნისა და შესაბამისად მისი გამართვა ნ. ბერძენიშვილის დანახარებაა. წყაროების ზედმიწევნითი ცოდნა და მოვლენებისადმი სწორი მეთოდოლოგიური მიდგომა იყო საწინდარი მკვლევრის ამ წარმატებისა. „მთელი პასუხისმგებლობით ვაცხადებ, — აღნიშნავდა აკად. ს. ჯანაშია ნ. ბერძენიშვილის ღვაწლის შეფასებისას, — რომ გვიანდრობის საქართველოს ცოდნაში მას ბადალი არ ჰყავს, ქართველი ხალხის წარსულის მომავალმა მკვლევარებმა ყოველთვის მთელი სერიოზულობით ანგარიში უნდა გაუწიონ მის დასკვნებსა და საერთო კონცეფციას“.

1944 წ. ნ. ბერძენიშვილი არჩეულ იქნა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად. ამერიიდან მისი სამეცნიერო და ორგანიზაციული დატვირთვა სულ უფრო იზრდება. 1946 წ. მას დაეკისრა საქართველოს ისტორიის კათედრის გამგის მოვალეობა (კათედრას ხელმძღვანელობდა 1956 წლამდე), ხოლო 1948 წლიდან, აკადემიკოს ს. ჯანაშიას გარდაცვალების შემდეგ (1947 წ. ნო-

უმბერი), იგი ინიშნება ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორად

ფართო მეცნიერული ინტერესები და საქართველოს ისტორიის დარგის ხელმძღვანელის მოვალეობა აკისრებდა ნ. ბერძენიშვილს ყურადღების არეში მოექცია ჩვენი ქვეყნის წარსულის ყველა პერიოდი, დაწყებული უძველესი ხანიდან ჩვენს დრომდე. იგი წარმატებით აგრძელებს ივ. ჯავახიშვილისა და ს. ჯანაშიას ტრადიციებს არქეოლოგიურ სამუშაოთა წარმართვის საქმეშიც და ახალ პირობებში, მეცნიერული კვლევის გაღრმავების და ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში მსხვილი სამშენებლო ობიექტებისათვის გამოყოფილი ტერიტორიის არქეოლოგიური შესწავლის მიზნით არქეოლოგიას ფართო ამოცანებს უყენებს. ამასთან იგი დიდ ყურადღებას აქცევს ისტორიული გეოგრაფიის, როგორც ისტორიული მეცნიერების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი დარგის განვითარებას. ამუშავებს ამ დარგის თეორიასა და მეთოდოლოგიას.

ნ. ბერძენიშვილის შესწავლის ობიექტი ზღვდა საქართველოს ახალი ისტორიის, კერძოდ XIX ს. პირველი მესამედის, მნიშვნელოვანი საკითხებიც, რომლებსაც მკვლევარი განიხილავს წინა პერიოდთან მჭიდრო კავშირში. საგანგებო ყურადღებას აქცევს ნ. ბერძენიშვილი ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარების ძირითადი ეტაპების და ხასიათის გარკვევას. ამასთან იგი მკაფიოდ აყალიბებს საბჭოთა ისტორიოგრაფიის წინაშე მდგომ ამოცანებს სოციალისტურ საზოგადოების აშენებისა და კომუნისმისათვის საფუძვლების მომზადების პირობებში. „დიდი ხანია ჩათავდა ის დრო, — წერდა ნ. ბერძენიშვილი, — როცა ისტორია გადასულობის კარზე მიმდგარი საზოგადოების გულის გასართობი ლიტერატურული შემოქმედება იყო, წარსული „ბედნიერი დროის“ ოხვრით მოგონების წყარო. ახალი ქვეყნის მშენებელს სულ სხვა რიგი ისტორია სჭირია, — საზოგადოების ისტორია მისი წარმოქმნიდან დღემდე, ისტორია მეცნიერული, ისტორია შრომისა და ბრძოლისა, ისტორია მარცხ-სიძინელები-სა და წინსვლა-გამარჯვებისა, ისტორია რევოლუციისა და სოციალისმის მშენებლობისა...“.

ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარებაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 50-იან წლებში საქართველოს ისტორიის ახალი სახელმძღვანელოს შესაქმნელად გაშლილ მუშაობას, რომელსაც ნ. ბერძენიშვილი ედგა სათავეში. სახელმძღვანელოში უნდა გაშუქებულიყო საქართველოს ისტორიული წარსული უძველესი დროიდან დღემდე (აღრე გამოქვეყნებულ სახელმძღვანელოში არ იყო XIX-

XX სს. ისტორია). ამასთან სახელმძღვანელოს უნდა აეისახა ქართული ისტორიოგრაფიის მიღწევები განვლილი 2 ათეული წლის მანძილზე. მთავარი ყურადღება უნდა მიქცეოდა ქვეყნის ეკონომიკური განვითარების, კლასებისა და კლასთა ბრძოლის საკითხებს. ქართველ ისტორიკოსთა დაძაბულმა შრომამ ნ. ბერძენიშვილის ხელმძღვანელობით სათანადო ნაყოფი გამოიღო — 1956 წ. გამოქვეყნდა საქართველოს ისტორიის მაკეტი, ხოლო 1958 წელს დამხმარე სახელმძღვანელოს I ტომი (უძველესი დროიდან XIX ს. დასასრულამდე) და სახელმძღვანელო VIII—X კლასებისათვის უძველესი დროიდან დღემდე (ავტორები: ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, ი. კაჭარავა, გ. მელიქიშვილი, შ. მესხია, პ. რატიანი).

შემდგომში ნ. ბერძენიშვილის რედაქტორობით გამოქვეყნდა დამხმარე სახელმძღვანელოს II და III ტომები.

საქართველოს ისტორიის ახალ სახელმძღვანელოში ნ. ბერძენიშვილს ეკუთვნის VI—XV სს. ნაკვეთი, რომელიც ავტორმა ძირითადად ახლად გამართა (მხოლოდ მცირე ნაწილია აღებული ძველი სახელმძღვანელოდან). ამგვარად, პირველ (ს. ჭანაშვიას გამოცემული) სახელმძღვანელოსა და ახალ სახელმძღვანელოსათვის ნ. ბერძენიშვილმა დაწერა ფეოდალური ხანის გაბმული ისტორია VI საუკუნიდან XVIII საუკუნემდე ჩათვლით (ეს მასალა მეცნიერის არქივში დაცული ვრცელი ვარიანტის სახით გამოქვეყნდა 1973 წ. ნ. ბერძენიშვილის შრომების „საქართველოს ისტორიის საკითხები“ VI ტომად).

ნ. ბერძენიშვილს (ვ. დონდუასთან თანავტორობით) ეკუთვნის III—XVIII სს. საქართველოს ისტორიისადმი მიძღვნილი თავები სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის მრავალტომეულ გამოცემაში: «Очерки истории СССР».

ნ. ბერძენიშვილის მეცნიერულ შემკვიდრეობაში, მოუხედავად მისი მრავალმხრივი მეცნიერული ინტერესებისა და კვლევის ფართო დიაპაზონისა, უმთავრესი ადგილი მაინც ფეოდალური ხანის საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური და ეკონომიური განვითარების პრობლემებს უჭირავთ.

მეცნიერის შესწავლის ობიექტს თავიდანვე შეადგენდა ქართულ-აღრეფეოდალურ საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი მიწის საკუთრების ისეთი ფორმები, როგორცაა „მამული“, „შეწირული“, „ნაწყალობევი“ და „ნასყიდი“. განსაკუთრებულ ყურადღებას იგი ამ უკანასკნელ („ნასყიდის“) ინსტიტუტს უთმობს, რომლის დადას-

ტურება წარმოების ძირითად საშუალებაზე — მიწაზე — მას საზოგადოებრივ ურთიერთობის მაღალ განვითარების მაჩვენებლად მიაჩნდა. ამ ინსტიტუტის წარმოქმნას ჯერ კიდევ ადრეულ (წინაფეოდალურ) ხანაში იგი მეურნეობის მაღალი ფორმების — მორწყვით მიწათმოქმედების განვითარებას უკავშირებდა.

საგანგებოდ სწავლობს მკვლევარი ფეოდალური მიწისმფლობელობის ამსახველ დოკუმენტურ მასალას: „კელი“, „დაწერილი“, „სიგელი“, „წიგნი“. სოციალური ურთიერთობის ფაქტებიდან მკვლევარი საგანგებოდ იკვლევს „მოკიდებულის“ ინსტიტუტს, როგორც ფეოდალური დამოკიდებულების ერთ-ერთ წყაროსა და გამოხატულებას.

ფეოდალური საზოგადოების ცხოვრების კონკრეტული მოვლენების კვლევის საფუძველზე მეცნიერი აყენებს ზოგადი ხასიათის დებულებებს და ადგენს საზოგადოების განვითარების ძირითად ეტაპებს. ნ. ბერძენიშვილი ამოსავლად იღებს თვალსაზრისს VI ს-ში საქართველოს ფეოდალურ ურთიერთობათა საბოლოოდ გამარჯვების შესახებ (ს. ჯანაშია) და აზუსტებს ამ საზოგადოების შემდგომ განვითარების ხაზს. ნ. ბერძენიშვილის თანახმად, VIII საუკუნეში ადგილი ჰქონდა გარდატეხას ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების პროცესში. კერძოდ, VI—VIII სს. ხასიათდება ფეოდალიზმის შემდგომი განვითარებით, აზნაურთა მხრივ მწარმოებელი საზოგადოების სულ უფრო და უფრო მეტად დამორჩილებით. „მწვავე კლასობრივი ბრძოლის პირობებში და მის შედეგად იქმნებოდა „სამთავროები“, რომლებიც თანდათან, იმავე კლასობრივი ბრძოლის ნიადაგზე, ფეოდალურ პოლიტიკურ ორგანიზაციებად ყალიბდებოდნენ“. ამ ორგანიზაციის დანიშნულება იყო გამკლავებოდა „როგორც საკუთარ გლეხობას კლასობრივ ბრძოლაში, ისე მეზობელი მთავრების მტაცებლურ ზრახვებს“.

„ბუნებრივი იყო, — განაგრძობს ნ. ბერძენიშვილი, — რომ ახალ პირობებში ქართლის ერისთავები, რომელთაც უკვე ორი საუკუნის განმავლობაში ჰქონდათ სამეკვიდრეო სამმართველოდ დაჩემებული საერისთავო ქვეყნები, თანდათან ამ საერისთავო ქვეყნების მთავრებად იქცნენ. VIII საუკუნის შუა ხანებში ამ მხრივ საქმე იქამდე მისულიყო, რომ ქართლის ერისმთავარს სხვა აღარა დარჩენოდა — რა და მანაც აღიარა ერისთავთა „ხელმწიფობა“ საერისთავოებში და ქართლის პოლიტიკური ორგანიზაციაც ამის კვალობაზე მოაწყო“.

ნ. ბერძენიშვილი დაასკვნის, რომ VIII საუკუნის საქართვე-

ლოში მოხდა ადრეფეოდალური ურთიერთობის პირველი საფეხურის — „პოლიტიკური დაშლილობის“ გადალახვა. ამის მაჩვენებელი იყო, რომ VIII საუკუნის მიწურულს ერთიმეორის მიყოლებით წარმოიქმნენ დიდრონი სამთავროები (ჯახეთისა, ჰერეთისა, აფხაზეთისა, ტაო-კლარჯეთისა), რომელნიც მზად იყვნენ დაეწყოთ ბრძოლა „ქართლის ზედა“, ე. ი. ბრძოლა უფრო მაღალი გაერთიანებისათვის“. ასეთი გაერთიანება იყო სწორედ საქართველოს ერთიანი ფეოდალური მონარქია, რომელიც X—XII სს-ში ყალიბდება. X საუკუნის მიწურულისათვის დამთავრდა ადრეფეოდალური ურთიერთობა და მოხდა განვითარებულ ფეოდალიზმში გადასვლა, რის მაჩვენებელი იყო ის, რომ „ყმათა დიდმა უმრავლესობამ თანდათან დაკარგა თავისუფლების ყველა ნიშანი და აზნაურის „გლეხთა“ რიგში ჩადგა“. ამ ნიადაგზე კლასობრივი წინააღმდეგობა გაღრმავდა, კლასობრივი ბრძოლა გამწვავდა.

XI—XII საუკუნეები იყო პერიოდი თავისუფალ მოლაშქრეთა ფენის უმრავლესობის „გლეხებად“ გადაქცევისა. „განსაკუთრებული გასაჭირი ამ მდაბიორ-მოლაშქრეებს სწორედ XI—XII საუკუნეთა მიჯნებზე დაადგათ. თურქი მოთარეშენი მათ მეურნეობას ანადგურებდნენ, მაგრამ არანაკლებ მიიმე ტვირთად აწვა მათ თურქთა წინააღმდეგ გამუდმებული ლაშქრობა, რომელსაც ქართველი ხალხი დავით აღმაშენებლის ხელმძღვანელობით აწარმოებდა“. ლაშქრობა და საპატიო სამსახური დიდ მატერიალურ სახსრებს მოითხოვდა, იზრდებოდა მდაბიორთა დამოკიდებულება „პატრონზე“, რის შედეგადაც ისინი უმეტეს შემთხვევაში „გლეხთა“ მდგომარეობაში ექცეოდნენ. „მდაბიორ-მოლაშქრეთა ფენის გაჭრობა, მისი გლეხობაში გადასვლა იყო ყველაზე უფრო ღრმა და მნიშვნელოვანი სოციალური პროცესი, რომელიც საქართველოში ფეოდალურმა ურთიერთობამ კლასთა ბრძოლის გაღრმავება-განვითარების გზით განიცადა. XII საუკუნის მიწურულისათვის ეს პროცესი ძირითადად უკვე დასრულებული იყო“.

ნ. ბერძენიშვილის დასკვნით, საქართველოს გაერთიანება მოხდა აღმავალი ბატონყმური, ანუ განვითარებული ფეოდალური ურთიერთობის საფუძველზე. მეცნიერმა გამოავლინა როგორც ფეოდალური საქართველოს სიძლიერის განმსაზღვრელი ფაქტორები, ისე დასუსტებისა და დაშლის წინამძღვრები, ის წინააღმდეგობები, რომელნიც ქართული ფეოდალურ საზოგადოებას ახასიათებდა დავით აღმაშენებლისა თუ თამარის მეფობის ხანაში.

საგანგებოდ შეეხო ნ. ბერძენიშვილი საქართველოს დაშლის

მიზეზებს. მისი დასკვნით, საქართველოს ისეთი ცენტრალიზაციისათვის არ მიუღწევია, რომ ფეოდალურ-პოლიტიკური დაშლილობის ნიშნები საბოლოოდ დაეძლია და მსხვილ მიწათმფლობელობაზე დამყარებული პოლიტიკური სისტემა მოესპო. ამის შედეგად XIII საუკუნიდან შექმნილ არაბელსაყრელ საგარეო პარობებში (მონღოლთა შემოტევა) ქვეყანა სწრაფად დაიშალა ცალკეულ სამეფო სამთავროებად. ამას შინაგანი დაშლილობის გაღრმავება მოყვა, რაც სათავადოთა სისტემის წარმოქმნაში გამოიხატა.

ნ. ბერძენიშვილის დაკვირვებით, სათავადოები ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების შეფერხების, ნატურალური მეურნეობის კონსერვაციის შედეგს წარმოადგენენ. «საქართველოს ეკონომიური დაცემის გამო დაეცა და მოიშალა მისი პოლიტიკური ერთიანობის საფუძვლები», რამაც განაპირობა ქვეყნის დაშლა სამეფოებად და სამთავროებად. «იმათ გვერდით და იმავე სოციალურ-ეკონომიური ურთიერთობის საფუძველზე ყალიბდებოდა უფრო მცირე, თვითკმარი ორგანიზაცია — დიდებული აზნაურის სახლი, რომელიც თანდათან ერთადერთი დასაყრდენი ზდებოდა გამრავლებული მთავრებისა თუ დამცირებული მეფეებისა. იშვებოდა ე. წ. სათავადოები».

ნ. ბერძენიშვილმა გვიანი შუასაუკუნეების საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის თავისებურება განსაზღვრა, როგორც «დაჩიხლობა», რაც ნორმალური განვითარებისათვის პირობების უქონლობაში გამოიხატებოდა და სრულიადაც არ გულისხმობდა აბსოლუტურ უძრაობას და მხოლოდ რეგრესს.

ნ. ბერძენიშვილის კვლევის მეთოდს ახასიათებს ქვეყნის შინაგანი მოვლენების საგარეო ფაქტორებთან მჭიდრო ურთიერთობაში განხილვა. მას თავის შრომებში საგანგებოდ აქვს განხილული და გარკვეული გარეშე მტრების თურქ-სელჯუკთა, თათარ-მონგოლთა, ოსმალთა თუ ყოზილბაშთა ბატონობის ხასიათი და შედეგები — გავლენა ქვეყნის შინაგან ცხოვრებაზე. ყურადღება გამახვილებულია დაპირისპირებულ სოციალურ ძალთა მხრივ საგარეო ფაქტორის გამოყენებაზე თავისი ინტერესებისათვის (აქ იგულისხმება როგორც სამეფო ხელისუფლება და მისი მომხრე დასი, ასევე სეპარატისტულად განწყობილი ფეოდალურ-თავადური რეაქცია). ნ. ბერძენიშვილს ნაჩვენები აქვს, თუ როგორ უპირისპირდებოდა ერთმანეთს განსხვავებული სოციალურ-პოლიტიკური სისტემები — ერთი მხრივ «ქართველობა», რომელიც ინტენსიურ მეურნეობაზე დაფუძნებულ ქართულ ფეოდალურ ურთიერთობას გულისხმობდა და, მეორე

შხრივ, „ოსმალობა“ თუ „ყიზილბაშობა“, რომელნიც საქართველოში ფეოდალიზმის ჩამორჩენილი, „ბარბაროსული“ ფორმების დანერგვას გულისხმობდნენ მათთვის დამახასიათებელი ექსტენსიური მეურნეობით. ნ. ბერძენიშვილმა გვიჩვენა, რომ მძვინვარე მტრებთან მრავალსაუკუნოვან ბრძოლაში ქართველმა ხალხმა დიდი მსხვერპლის ფასად შეძლო თავისი არსებობის და მეურნეობის ტრადიციული ფორმების თუ საკუთარი სახელმწიფოებრიობის შენარჩუნება.

ისევე, როგორც თავის დროზე ილია ჭავჭავაძე, ნ. ბერძენიშვილი საგანგებოდ იყო დაინტერესებული იმ საიდუმლოთი, რომელიც ქართველი ხალხის უწავალითო გამძლეობაში მდგომარეობდა: „გონების თვალთ მიკვლევიან, — წერდა იგი, — თუ რაში იყო ის ძალა, რომლის წყალობითაც საქართველო, განსაკუთრებით მისი აღმოსავლეთ-სამხრეთი, ასეთი სიმედგრით უძლებდა ველის ხალხთა გამანადგურებელ შემოტევებს და აღდგომა-განახლების დაუშრეტელ უნარს იჩენდა. სხვა პირობათა შორის ასეთი უნარიც და თვით სპეციფიკაც ქართული ფეოდალური ურთიერთობისა მე ქვეყნის მეურნეობის ხასიათში, ქართულ მევენახეობა-მებაღეობაში და, კერძოდ, მორწყვაზე აგებულ სასოფლო-სამეურნეო კულტურაში მეზატებოდა“.

ამგვარად, ქართველი ხალხის აგროკულტურის ღრმა ფესვებში და მეურნეობის ინტენსიურ ხასიათში ხედავდა მკვლევარი იმ უდიდეს სტიმულს, რომელიც ამოძრავებდა ქართველ გლეხს, არ მიეტოვებინა მტრისაგან აოხრებული მამული და კვლავ მიეყო ხელი მეურნეობისათვის, აღედგინა მამა-პაპეული კერა.

ნ. ბერძენიშვილმა საგანგებო შესწავლის საგნად გაიხადა აგრეთვე ის პოლიტიკური გეზი, რომელშიც საქართველოს მესვეურნი ხედავდნენ მტრულ გარემოცვაში მოხვედრილ ქვეყნის ხსნას. ეს იყო ქართველი პოლიტიკოსების ორიენტაცია ერთმორწმუნე რუსეთზე, რომელიც მახლობელ აღმოსავლეთის პოლიტიკურ სარბიელზე დაუპირისპირდა ირანსა და თურქეთს და მალე იქცა ერთადერთ რეალურ ძალად (ევროპის ქვეყნებისაგან განსხვავებით), რომელსაც შეეძლო დახმარება აღმოეჩინა წალეკვის საფრთხის წინაშე მდგომი ქართველი ხალხისათვის. რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობას ნ. ბერძენიშვილი განიხილავდა როგორც ორმხრივი დაინტერესების შედეგს, რომელიც გამოხატავდა ორივე მხარის პოლიტიკურ მისწრაფებას და მიუხედავად იმისა, რომ ამ ურთიერთობას მოყვა საქართველოს საკუთარი სახელმწიფოებრიობის დაკარგვა, საქართველოს რუსეთთან

შეერთებაში ხედავდა ქვეყნის პროგრესის გზაზე გამოყვანის ერთადერთ რეალურ შესაძლებლობას.

ფეოდალური ხანის საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ისტორიის საკითხების კვლევასთან ერთად ნ. ბერძენიშვილი უყურადღებოდ არ ტოვებდა არც კულტურულ-ისტორიულ ფაქტებს. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა მისი გამოკვლევები „ათონის კრებულის რედაქცია“, სადაც შესწავლილია XI ს. ამ უძვირფასესი ძეგლის მეცნიერული ღირებულება, „მასალები მეთერთმეტე საუკუნეში სწავლა-აღზრდის შესახებ (გიორგი ათონელის ბიოგრაფიის მიხედვით)“. ნ. ბერძენიშვილი დიდ ადვილს უთმობდა თავის კვლევაში ვახტანგ VI-ის კულტურულ მოღვაწეობას, ვახუშტის მენეჯერობის შეფასებას, კათოლიკე მისიონერთა როლს საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში და სხვა.

საქართველოს ისტორიის წყაროთა კრიტიკული გამოცემის მაგალითს წარმოადგენენ ნ. ბერძენიშვილის პუბლიკაციები: „მცხეთის საბუთი XI საუკუნისა“, „ფეოდალური ურთიერთობებიდან XV საუკუნეში (დოკუმენტები კრიტიკული წერილით)“. მანვე თამარ ლომოურთან ერთად მოამზადა და გამოაქვეყნა ვახუშტის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ ვრცელი შესავლითა და სამეცნიერო აპარატით. დიდი სამსახური გაუწიეს ჩვენს ისტორიულ მეცნიერებას ნ. ბერძენიშვილის პუბლიკაციებმა: „დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიისათვის“ (2 წიგნად) და „მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის“ (3 წიგნად).

ფრიად ნაყოფიერი იყო ნ. ბერძენიშვილის მოგზაურობა 1949 წ. რუმინეთსა და ბულგარეთში (ა. შანიძესთან და ო. გიგინეიშვილთან ერთად), რომლის მიზანი იყო ანთიმოზ ივერიელისა და ბესიკ ვაბაშვილის ნაკვალევის თვალის მიდევნება და დათვალიერება პეტრიწონის (ახლანდელი ბოჩკოვოს) ქართული მონასტრისა, სადაც გრიგოლ ბაკურიანი მოღვაწეობდა. ამ მოგზაურობის შედეგებზე ნ. ბერძენიშვილმა ცალკე წიგნად გამოაქვეყნა.

სამეცნიერო-კვლევით მუშაობასთან ნ. ბერძენიშვილი ათავსებდა ფართო სამეცნიერო-ორგანიზაციულ საქმიანობას, რომელიც მიზნად ისახავდა ისტორიულ მეცნიერების წინაშე მდგომი ახალი ამოცანების შესაბამისად ისტორიის ინსტიტუტის სტრუქტურაში სათანადო ცვლილებების შეტანას. 50-იან წლებში ნ. ბერძენიშვილის თაოსნობით ისტორიის ინსტიტუტში ისტორიის განყოფილების ბაზაზე ჩამოყალიბდა რამდენიმე ახალი სამეცნიერო უჯრედი: საქართველოს ძველი, ფეოდალური ხანის, ახალი (კაპიტალისტური) და

საბჭოთა პერიოდის განყოფილებები. შემდგომ აქვე შეიქმნა კავკასიის ხალხებთან ურთიერთობის, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის და დას. ევროპის ქვეყნებთან ურთიერთობის ისტორიის განყოფილებები. ცალკე გამოიყო წყაროთმცოდნეობის და ისტორიულ მეცნიერებათა ისტორიის განყოფილებანი.

დიდ ენერგიას ახმარდა ნ. ბერძენიშვილი, როგორც ინსტიტუტის დირექტორი და რესპუბლიკური არქეოლოგიური კომისიის თავმჯდომარე 50—60-იან წლებში არქეოლოგიურ სამუშაოთა ორგანიზაციის და მეცნიერული ხელმძღვანელობის საქმეს. იგი არა მარტო გეგმავდა და წარმართავდა ამ დარგის სამუშაოებს, არამედ პირადად ხელმძღვანელობდა მთელ რიგ არქეოლოგიურ ექსპედიციებს, რომელნიც პასუხობდნენ მის მიერ დასმულ პრობლემებს, ემსახურებოდნენ საქართველოს ძველი თუ ფეოდალური ხანის ისტორიის არაერთ უმნიშვნელოვანეს საკითხის გადაჭრას. მისი ხელმძღვანელობით ჩატარებულმა ვათხრებმა უკარმაში, ნაჭივჭივებში, ზოვლე-გორახე თუ მთაქართლზე მნიშვნელოვნად წასწიეს წინ ქართული არქეოლოგიური მეცნიერება.

ნ. ბერძენიშვილის ინიციატივით განხორციელებულ ისტორიულ-არქეოლოგიურ საველე სამუშაოებს შედეგად მოყვა არქეოლოგიური ძეგლების ერთი მნიშვნელოვანი ჯგუფის — ე. წ. გორა-ნა-შოსახლარების შესწავლა. მის სახელთან არის დაკავშირებული „გორას ცხოვრისთა“, „ხევისა“ თუ „ქვეყნის“ რეალური შინაარსისა და სოციალური ბუნების გარკვევა.

საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის დარგში მრავალწლიანი კვლევის შედეგების შექაჩებას ფიქრობდა ნ. ბერძენიშვილი ფუნდამენტალურ ნაშრომში „ქვეყანა“, რომელზედაც იგი უკანასკნელ წლებში ინტენსიურად მუშაობდა და რომლის მასალები გამოქვეყნდა მეცნიერის გარდაცვალების შემდეგ, მისი „საქართველოს ისტორიის საკითხების“ VIII ტომად.

დიდია ნ. ბერძენიშვილის დამსახურება ისტორიკოსთა კადრების აღზრდის საქმეში. მის, როგორც ისტორიის დარგის ხელმძღვანელის, ხელში მეცნიერული წრთობა გაიარეს მისმა უმცროსმა კოლეგებმა, ზოლო მისი უშუალო ხელმძღვანელობით მეცნიერულ სარბიელზე გამოვიდა ისტორიკოსთა და არქეოლოგთა მთელი თაობა, რომლებიც დღეისათვის წარმატებით აგრძელებენ ივ. ჯავახიშვილის მეცნიერული სკოლის ტრადიციებს, ემსახურებიან ჩვენი ქვეყნის წარსულის შესწავლის თანამედროვე საბჭოთა ისტორიოგრაფიის მოთხოვნილებათა შესაბამისად.

ნ. ბერძენიშვილი ეწეოდა დიდსა და ნაყოფიერ საზოგადოებრივ საქმიანობას. იგი საქართველოს ისტორიკოსთა, არქეოლოგთა, ეთნოგრაფთა და ფოლკლორისტთა სამეცნიერო საზოგადოების შექმნის ინიციატორი და გარდაცვალებამდე მისი უცვლელი თავმჯდომარე იყო.

1951—1957 წლებში ნ. ბერძენიშვილი იყო საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი. დიდ პედაგოგიურ და სამეცნიერო მუშაობასთან ერთად იგი ხშირად კითხულობდა საჯარო მოხსენებებს, მონაწილეობდა სამეცნიერო დისკუსიებში.

ნაყოფიერი და მრავალმხრივი სამეცნიერო, პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მუშაობისათვის ნ. ბერძენიშვილი დაჯილდოებულია შრომის წითელი დროშის ორი ორდენით და მედლებით. 1946 წ. მას მიენიჭა მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის წოდება. 1947 წელს ნ. ბერძენიშვილს, როგორც საქართველოს ისტორიის სახელმძღვანელოს თანააქტორს (აკად. ივ. ჯავახიშვილთან და აკად. ს. ჯანაშიასთან ერთად) მიენიჭა სახელმწიფო პრემია.

1948—53 წლებში თბილისის მშრომელებმა ნ. ბერძენიშვილი ზედიზედ აირჩიეს საქალაქო საბჭოს დეპუტატად, ხოლო 1963 წ. იგი საქართველოს უმაღლეს საბჭოს დეპუტატად იქნა არჩეული.

ნ. ბერძენიშვილი გარდაიცვალა 1965 წლის 17 ივლისს. ღვაწლმოსილი მამულიშვილი დაკრძალულია მთაწმინდის პანთეონში.

ედ ი შერ ხო შტარია (ბროსე)

НИКОЛАЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ БЕРДЗЕНИШВИЛИ

(Краткий очерк научной и общественной деятельности)

Выдающийся советский историк и общественный деятель академик Николай Александрович Бердзенишвили родился 28 декабря (по старому стилю) 1894 года в сел. Гоголейсубани Чохатаурского р-на. Его отец Александр Бердзенишвили, подобно многим гурийским крестьянам-беднякам, добывал пропитание для семьи заработками в Поты и Батуми. Тяжелая жизнь рано пошатнула его здоровье и он скончался еще совсем молодым, летом 1894 г., до рождения Нико. Вся тяжесть по содержанию семьи легла на вдову Александра — Пелагию, которой в воспитании детей оказывал поддержку дядя Нико Эквтиме Бердзенишвили.

Шестилетнего Нико определили в сельскую приходскую школу в Гоголейсубани, а затем перевели в двухклассное училище в Чохатаури. В 1906 году Нико поступил в Батумскую гимназию, с помощью старшего брата Нестора, который в то время жил и работал в Батуми.

Н. Бердзенишвили и его сверстники росли в атмосфере начавшегося с 1900-ых годов революционного подъема в Грузии, в частности в Гурии, а в особенности в г. Батуми. На них оказали большое влияние революция 1905—1907 гг. и свирепствовавшая после нее реакция. Захваченные революционным духом гимназисты создавали кружки, тайные организации, распространяли прокламации. Н. Бердзенишвили имел непосредственный контакт с революционными деятелями, т. к. квартира его брата Нестора являлась местом собрания социал-демократов, а его сестра Пасико вела революционную работу — распространяла прокламации. В 1906 г. учащиеся Батумской гимназии выпустили несколько номеров журнала «Друг пролетариата», а затем намеревались устроить «демонстрацию» в стенах гимназии, для чего раздобыли красное полотно и сделали на нем надпись «Да здравству-

ет единство!». При появлении администрации учащиеся разошлись, но не избежали дознаний, в результате чего «замеченные» учащиеся были взяты на учет. Молодежь задыхалась в господствующей в гимназии черносотенной атмосфере. В 1909 г. старшеклассники взорвали бомбу в находившейся рядом с учительской печи, из за чего гимназия временно была закрыта, а «замеченные» учащиеся подверглись обыску. В результате дознания вместе со старшеклассниками из четвертого класса был исключен только Н. Бердзенишвили с т. н. «волчьим билетом». Из-за этого Нико долго не мог получить аттестата зрелости.

Во время учебы в гимназии Нико не порывал связи с сельской культурной жизнью. Каникулы он проводил в Чохатаури. Здесь и в соседних селах Нико и его товарищи ставили представления. В их репертуар входили: «Брат и сестра» В. Гуния, «В хате» И. Гомартели, «Побежденные» П. Каландадзе и комедии — водевили А. Цагарели. Одну комедию — «Черти» написал сам Н. Бердзенишвили, высмеив предрасудки села. В 1907 г. эта комедия была поставлена в сел. Гоголейсубани. В 1908—1909 гг. Н. Бердзенишвили сотрудничал в юмористическом журнале «Чертов кнут». Он выводил на чистую воду праздную молодежь и торгашей-ростовщиков.

Н. Бердзенишвили в то время жил в основном в Чохатаури и занимался частным преподаванием, а сам готовился к сдаче выпускных экзаменов в гимназии. Но лишь в 1917 г., после февральской революции, в связи с изменением отношения к лицам, находившихся под подозрением, смог он получить аттестат зрелости.

В 1917 г. Н. Бердзенишвили был зачислен в Московский университет, на филологический факультет, однако из-за неимения средств был вынужден вернуться в Чохатаури, где продолжал заниматься учительской практикой.

В 1918 г. по инициативе И. Джавахишвили в Тбилиси был основан Грузинский университет и грузинская молодежь получила возможность приобщиться к высшему образованию на родине.

В 1920 году Н. Бердзенишвили был зачислен в Тбилисский университет на историческое отделение. Первоначально он приступил к изучению всеобщей истории, слушая лекции Григория Церетели, Симона Авалиани, Григория Натадзе по истории Греции и Рима, средневековой истории Западной Европы. У них же он работал в семинарах. Он слушал и лекции М. Полиевктова по истории России. Одновременно Н. Бердзенишвили занимался и грузиноведческими дисциплинами, посещал просеминары И. Джавахишвили, знакомился с перво-

источниками по истории Грузии. С 1924 г. Н. Бердзенишвили всецело переключился на специальность истории Грузии. Он изучал армянский, персидский и арабский языки и под руководством И. Джавахишвили написал дипломную работу: «Каноническое устройство Западной Грузии». Вводная часть этой работы была опубликована в 1926 г.

В 1926 г. Н. Бердзенишвили сдал дипломные экзамены и на основании ходатайства И. Джавахишвили был оставлен при Университете для подготовки к профессорской деятельности.

В это время Н. Бердзенишвили принимал участие в работе Грузинского историко-этнографического общества, где тогда сотрудничали известные ученые И. Джавахишвили, К. Кекелидзе, Г. Чубинашвили, а из младшего поколения С. Джанашиа, Т. Ломоури и др. Н. Бердзенишвили выполнял обязанность ученого секретаря этого общества.

В 1927 г. Н. Бердзенишвили принял участие в организованной Историко-этнографическим обществом научной экспедиции в Джавахети. Вместе с ним в ней участвовали Г. Церетели, Л. Мухелишвили, Г. Гозалишвили, Я. Цицладзе. Перед экспедицией стояла задача изучить край и описать исторические памятники.

В 1929 г. Н. Бердзенишвили был назначен заведующим основанного по инициативе И. Джавахишвили в Университете кабинета истории Грузии. С этого времени начинается плодотворная педагогическая деятельность Н. Бердзенишвили в университете, где он читал курсы: истории Грузии, источниковедения и истории грузинского права. В 1932 г. Н. Бердзенишвили избирается на должность доцента кафедры истории Грузии, а в 1939 г. ему без защиты диссертации присуждается ученая степень кандидата исторических наук; с 1939 г. он избирается на должность профессора.

Помимо университета Н. Бердзенишвили читал лекции в Кутаисском пединституте (1935—1938 гг.) и в Тбилисском пединституте им. Пушкина (1938—1940 гг.).

В 1929—1936 гг. Н. Бердзенишвили являлся сотрудником Отдела рукописей Государственного музея Грузии, где плодотворно работал над выявлением и изучением исторических документов средневековой Грузии.

С 1934 г. Н. Бердзенишвили начал работать в Институте кавказоведения Грузинского филиала АН СССР. В 1936 г. на базе этого института был создан Институт языка, истории и материальной культуры им. Н. Я. Марра, научным консультантом которого был И. Джавахишвили, а директором С. Джанашиа. С 1939 г. в этом институте Н. Бердзенишвили

назначается заведующим отдела истории. Таким образом, к концу 30-х годов Н. Бердзенишвили являлся одним из ведущих исследователей истории Грузии и руководителем вновь созданного важнейшего научного подразделения в данной области. Из учеников И. Джавахишвили ему вместе с С. Джанашиа довелось решить сложную и почетную задачу марксистского освещения истории Грузии, двигать вперед грузинскую историческую науку в борьбе с национализмом и вульгарным социологизмом.

30-ые годы были периодом формирования Н. Бердзенишвили как крупного ученого и его выступления на широком общественном поприще. В это время он интенсивно работает над первоисточниками истории Грузии, путем критического анализа исторических материалов исследует различные стороны прошлого Грузии — социально-политическую структуру грузинского феодального общества, экономику, внешнеполитическое положение, культурно-исторические вопросы и т. п.

Широкий диапазон научной работы исследователя в этот период виден из тематики опубликованных в 30-ых и начале 40-х годов трудов, отображающих результаты многолетней его работы и являющихся лишь частью созданной за это время им научной продукции. Тут мы имеем дело как с исследованиями конкретного характера, так и с обобщающими трудами: «История Грузии XIII—XIV вв. Конспект» (1937 г.), «Очерк из истории развития феодальных отношений в Грузии XIII—XVI вв.» (1938 г.), «Из истории феодальных отношений в XV веке. Документы с критическим очерком» (1937 г.), «О красильнях в Грузии XVIII в.» (1937 г.), «Вазират в феодальной Грузии» (1940—1941 гг.), «Эпоха татарского владычества» (1941 г.) и др.

Не случайно, что в это же время были опубликованы выявленные Н. Бердзенишвили и подобранные им же тематически документы в сборниках: «Материалы по экономической истории Грузии, кн. I (заработная плата, арендная плата, цены)», (1938 г.); «Документы по социальной истории Грузии, т. I. Крепостнические отношения (XV—XVIII вв)», (1940 г.). Позднее Н. Бердзенишвили были изданы следующие тома этих сборников, в которые вошли в основном выявленные им в 30-х годах материалы.

В 1944 г. была опубликована монографическая работа Н. Бердзенишвили «Из истории русско-грузинских отношений на рубеже XVI—XVII веков», являющаяся его докторской диссертацией.

Помимо опубликованных трудов о характере научной работы Н. Бердзенишвили, об его методе выборки путем

окрупулезного анализа первоисточников фактических данных и их классификации по отдельным проблемам можно судить ознакомившись с архивом ученого (ныне находится в Институте рукописей им. К. Кекелидзе), где по папкам им же размещены выписки из источников, заметки и зачастую встречаются обобщающие положения. На некоторых папках рукою Н. Бердзенишвили обозначено: «купля-продажа», «крестьянство», «тавади». Тут же хранятся папки с заметками, сделанными при чтении «Картлис цховреба», «Вепхисткаосани». Подобные же заметки имеются на полях изданий этих памятников, которыми пользовался ученый (некоторые материалы из архива Н. Бердзенишвили были опубликованы при его жизни. Их публикация продолжается и после его смерти специальной комиссией в серии трудов ученого: «Вопросы истории Грузии»).

Работа Н. Бердзенишвили, которую он вел в конце 30-х годов в значительной степени служила выполнению стоявшей в то время перед грузинской историографией задачи по созданию курса истории Грузии.

Опубликование макета «Истории Грузии» (1940 г.), а затем и учебника для средней школы (первое издание 1943 г.) в соавторстве с И. Джавахишвили и С. Джанашиа (под редакцией С. Джанашиа) являлось важным достижением грузинской советской исторической науки. Этот учебник заслужил всеобщее одобрение и был удостоен Государственной премии.

Для учебника Н. Бердзенишвили был написан раздел, охватывающий XVI—XVIII вв. Этот период в нашей историографии являлся сравнительно слабо изученным и его освещение согласно современным требованиям советской историографии является заслугой Н. Бердзенишвили. Основательное знание источников и правильный методологический подход к явлениям был залогом успеха ученого. «Со всей ответственностью заявляю, — отмечал С. Джанашиа при оценке научных заслуг Н. Бердзенишвили, — что в знании истории Грузии позднефеодального периода с ним никто не может равняться. Будущий исследователь прошлого грузинского народа всегда должен будет со всей серьезностью считаться с его выводами и общей концепцией».

В 1944 г. Н. Бердзенишвили был избран действительным членом АН Грузинской ССР. С этого времени его научная и научно-организаторская деятельность все больше расширяется. В 1946 г. на него была возложена обязанность заведующего кафедрой истории Грузии (он руководил кафедрой до 1956 г.), а с 1948 года, после смерти С. Джанашиа

(ноябрь, 1947 г.), Н. Бердзенишвили был назначен директором Института истории им. И. Джавахишвили.

Широкие научные интересы и обязанности руководителя в области истории Грузии диктовали Н. Бердзенишвили иметь в поле зрения историческое прошлое нашей страны начиная с древнейших времен вплоть до нашего времени. Он успешно продолжает традиции акад. И. Джавахишвили и акад. С. Джанашиа в деле развертывания археологических работ и в новых условиях, с целью углубления научных исследований в данной области и для обеспечения археологического изучения выделяемых под новостройки все новых территорий, ставит перед археологической наукой широкие задачи. Одновременно он уделяет большое внимание исторической географии, как одной из важнейших отраслей исторической науки, разрабатывает ее теоретические основы и методику.

Предметом исследования Н. Бердзенишвили становится и новая история Грузии, в частности им разрабатываются вопросы истории Грузии первой трети XIX в., которые исследователем рассматриваются в тесной связи с предыдущим периодом. Особое место отводит Н. Бердзенишвили установлению основных этапов и характера развития грузинской историографии. К тому же он четко определяет стоявшие перед грузинской советской исторической наукой задачи в условиях построения социалистического общества и строительства коммунизма. «Давно ушло то время, — писал Н. Бердзенишвили, — когда история представляла собой литературное творчество, предназначенное для развлечения отмирающего свой век общества, предмет воспоминания со вздохом ушедшего «счастливого века». Строителю нового мира требуется совершенно иная история, — история общества с его начала до сегодняшнего времени, история научная, история труда и борьбы, история поражений и трудностей, успехов и побед, история революции и созидания социализма...».

В развитии грузинской историографии важным этапом являлась развернутая в 50-х годах работа по созданию нового учебника истории Грузии, которой руководил Н. Бердзенишвили. В учебнике должна была найти освещение история Грузии с древнейших времен до нашего времени (в старом учебнике не была представлена история XIX—XX вв.). К тому же, учебник ставил целью отразить достижения грузинской историографии за пройденные 2 десятилетия. Особое внимание должно было быть обращено на экономическое развитие страны, на классы и классовую борьбу. Напряженная работа грузинских историков под руководством Н. Бердзени-

швили дала свои плоды — в 1956 г. был опубликован макет учебника, а в 1958 г. I том вспомогательного пособия по истории Грузии (с древнейших времен до конца XIX в.) и учебник для VIII—X классов средней школы — с древнейших времен по настоящее время (авторы: Н. Бердзенишвили, В. Дондуа, М. Думбадзе, Ю. Качарава, Г. Меликишвили, Ш. Месхия, П. Ратиани).

В дальнейшем под редакцией Н. Бердзенишвили были опубликованы II и III тома вспомогательного пособия по истории Грузии.

В новом учебнике истории Грузии Н. Бердзенишвили принадлежит раздел, охватывающий VI—XV вв., который автором в основном был написан заново (лишь некоторые параграфы взяты из старого учебника).

Таким образом, для первого и для нового учебников истории Грузии Н. Бердзенишвили написал историю Грузии с VI века по XVIII век включительно (этот материал по хранящемуся в архиве ученого пространному варианту опубликован в 1973 г. в VI томе его трудов — «Вопросы истории Грузии»).

Н. Бердзенишвили (в соавторстве с В. Дондуа) принадлежат посвященные истории Грузии с III по XVIII вв. главы в многотомном издании АН СССР — «Очерки истории СССР».

Несмотря на широкие научные интересы, в научном наследии Н. Бердзенишвили, основное место все же занимают проблемы социально-политического и экономического развития Грузии феодальной эпохи.

Объектом изучения ученого с начала же являлись существовавшие в раннефеодальном грузинском обществе такие формы земельной собственности, каковыми являлись «мамули» («вотчина»), «шецирули» («посвященное церкви»), «нацкалобевн» («пожалованное») и «наскиди» («купленное»). Особое внимание Н. Бердзенишвили уделяет этой последней форме («наскиди»), наличие которой в виде купленной земли, автор рассматривает как показатель высокого развития общественных отношений. Возникновение этого института еще в глубокой древности (в дофеодальную эпоху) автор связывает с наличием развитых форм хозяйства — с оросительным земледелием.

Специально исследует Н. Бердзенишвили отображавшие феодальное землевладение документальные материалы («хели», «дацерили», «сители», «цигни»). Из фактов социальных взаимоотношений ученый особо исследует институт «мокиде-

були», как один из источников установления феодальных отношений и форм их проявления.

На основании изучения конкретных фактов из жизни феодального общества автор выдвигает обобщающие положения, устанавливает основные этапы развития этого общества. Исходя из принятой в грузинской историографии (С. Джанашиа) точки зрения об окончательной победе феодальных отношений в Грузии в VI в., Н. Бердзенишвили уточняет дальнейшую линию развития этого общества. Согласно Н. Бердзенишвили, в VIII в. имел место перелом в процессе развития феодальных отношений. В частности, VI—VIII вв. являлись периодом углубления феодализации, дальнейшего порабощения азнаурами слоя непосредственных производителей. «В условиях острой классовой борьбы и в результате этой борьбы создавались «самтавро» (княжества), которые на основании той же классовой борьбы формировались в феодальные политические организации». В их задачу входило расправляться как с крестьянами в классовой борьбе, также и хищническими притязаниями соседних мтаваров (князей).

«Было вполне естественным. — продолжает Н. Бердзенишвили, — что в новых условиях картлийские эриставы, которые уже в течении двух столетий присваивали в наследственное управление эриставские земли, постепенно превратились в «мтаваров» (князей) этих эриставских земель. В середине VIII века дело дошло до того, что картлийскому эриставу (владельцу) ничего не оставалось другого как признать «владычество» эриставов в пределах эриставств; соответственно этому была устроена и политическая организация Картли».

Н. Бердзенишвили заключал, что в Грузии в VIII в. была преодолена первая ступень раннефеодальных отношений — ступень «политической раздробленности». «Показателем этого являлось то, что к концу VIII в. одни за другим возникли крупные самтавро (Кахетское, Эретское, Абхазское, Тао-Кларджетское), которые были готовы вступить в борьбу «за Картли», т. е. за объединение более высокого типа». Таким объединением являлась единая грузинская феодальная монархия, которая образовалась в X—XII веках. К концу X века завершился период раннефеодальных отношений и произошел переход к развитому феодализму, показателем чего было то, что «большая часть свободных производителей («кма») постепенно утратила все признаки свободы и перешла в категорию принадлежавших азнаурам «крестьян».

На этой почве углублялись классовые противоречия, обострилась классовая борьба».

XI—XII века были периодом превращения слоя лично свободных воинов в «крестьян». «Особенно тяжелые времена для этих сельчан-воинов настали на рубеже XI—XII вв. Грабительские отряды турок опустошали их хозяйства, но не менее тяжелым бременем была для них непрерывная борьба против турок, которую грузинский народ вел под руководством Давида Строителя». Участие в походах и несение почетной службы требовали больших материальных средств, росла зависимость свободных сельчан от «патронов», в результате чего они в большинстве случаев переходили в положение «крестьян». «Исчезновение слоя сельчан-воинов, его переход в категорию крестьян являлся самым глубоким и значительным процессом, который пережили феодальные отношения в Грузии на пути углубления и развития классовой борьбы. К концу XIII в. этот процесс в основном уже завершился».

Как заключал Н. Бердзенишвили, объединение Грузии произошло на основе развивающихся крепостнических, т. е. развитых феодальных отношений. Ученым были раскрыты как факторы, определявшие могущество феодальной Грузии, так и предпосылки ее ослабления и распада, те противоречия, которые были присущи грузинскому феодальному обществу во время царствования Давида Строителя, либо царицы Тамар.

Специально рассмотрены Н. Бердзенишвили причины распада Грузии. По его заключению, Грузия не достигла такой степени централизации, при которой окончательно были бы преодолены признаки феодально-политической раздробленности, ликвидирована основанная на крупном землевладении политическая система. В результате, в созданной с XIII в. неблагоприятной внешнеполитической обстановке (монгольское нашествие) страна быстро распалась на отдельные царства и княжества. За этим последовало углубление внутренней раздробленности страны, что выразилось в образовании системы сатавадо (сеньорий).

Согласно концепции Н. Бердзенишвили, «сатавадо» являлись результатом застоя в социально-экономическом развитии страны; консервации натурального хозяйства. «В силу экономического упадка Грузии пришла в упадок и расстроилась основа ее политического единства», чем и был определен распад страны на царства и княжества. «Рядом с ними и на основе тех же социальных отношений образуется более мелкая, самодовлеющая организация — дом вельможного

азнаура, который постепенно становится единственной опорой для увеличившегося числа мтаваров (владельцев), либо приниженных царей. Образовывались т. н. сатавадо (сеньории)».

Н. Бердзенишвили специфику социально-экономического положения Грузии позднего средневековья определил как состояние застоя, стагнацию, в смысле отсутствия условий для нормального развития страны, но не как абсолютный упадок и только регресс.

Для исследовательского метода Н. Бердзенишвили было характерно рассматривание внутренних явлений страны в тесной связи с внешними факторами. В своих работах он специально останавливается на изучении характера нашествий внешних врагов — турков-сельджуков, татаро-монголов, османов и кизилбашей и выясняет влияние их господства на внутреннюю жизнь Грузии. Внимание заостряет на использовании противоборствующими социальными силами внешних факторов в своих интересах (здесь подразумевается как царская власть и ее сторонники, так и сепаратистски настроенная феодальная реакция). Н. Бердзенишвили показал как противостояли друг другу различные социально-политические системы — с одной стороны, основанная на интенсивном сельском хозяйстве грузинская феодальная система («картвелоба») а, с другой — отсталые, «варварские» формы феодализма с присущим им экстенсивным хозяйством («осмалоба», «кизилбашоба»). В трудах Н. Бердзенишвили находим мы ответ на вопрос, каким образом смог грузинский народ в многовековой борьбе с грозными врагами, ценою огромных жертв, сохранить свои традиционные формы хозяйства и свою государственность.

Также как и в свое время И. Чавчавадзе, Н. Бердзенишвили, специально был заинтересован раскрытием того, в чем заключалась основа беспримерной способности грузинского народа выстоять в самых тяжелых условиях. «Оком разума я исследовал, — писал Н. Бердзенишвили, — в чем заключалась та сила, благодаря которой Грузия, в особенности же ее восточная и южная части, с таким упорством сопротивлялись опустошительным нашествиям степных народов, проявляя неслыхаемую способность к восстановлению и обновлению. Наряду с другими факторами, эту способность и специфику грузинских феодальных отношений я усматривал в характере хозяйства страны, в виноградарстве и садоводстве и, в частности, в основанной на орошении сельскохозяйственной культуре».

Таким образом, в глубоких корнях агрикультуры грузин-

ского народа и в интенсивном характере хозяйства усматривал исследователь тот действенный стимул, который заставлял грузинского крестьянина не забрасывать разоренное врагом хозяйство и восстанавливать очаг своих предков.

Предметом специального исследования сделал Н. Бердзенишвили также тот политический курс, в котором видели грузинские правители путь для вызволения страны из враждебного окружения. Это была политическая ориентация прогрессивных кругов Грузии на единовременную Россию, которая выступив на ближневосточной политической арене против Ирана и Турции, вскоре превратилась в единственную реальную силу (в отличие от европейских стран), которая могла оказать помощь стоявшему перед угрозой физического уничтожения грузинскому народу. Русско-грузинские отношения Н. Бердзенишвили рассматривал как результат двухсторонней заинтересованности, выражающей политические стремления обеих стран и несмотря на то, что эти отношения привели к упразднению грузинской государственности, в присоединении Грузии к России видел ученый единственную возможность выведения страны на путь прогресса.

Исследуя вопросы социально-экономической и политической истории феодальной Грузии, Н. Бердзенишвили не оставлял без внимания и культурно-исторические факты. В этом отношении заслуживают внимание его исследования: «Редакция Афонского сборника», где показано научное значение этого ценного памятника XI века; «Материалы об обучении и воспитании в XI веке. По биографии Георгия Атонели», Н. Бердзенишвили довольно много места уделяет в своих исследованиях культурной деятельности Вахтанга VI, оценке наследия Вахушти Багратиони, роли католических миссионеров в культурной жизни Грузии и т. п.

Образцом критического издания источников истории Грузии являются публикации Н. Бердзенишвили: «Михетская грамота XI века», «Из истории феодальных отношений в XV веке (документы с критическим очерком)»; он же совместно с Т. Ломоури подготовил к изданию и опубликовал «Описание Царства грузинского» Вахушти Багратиони, со вступлением и научным аппаратом. Большую услугу оказали нашей исторической науке публикации Н. Бердзенишвили: «Документы по социальной истории Грузии (в 2-х томах)» и «Материалы по экономической истории Грузии» (в трех томах).

Весьма результативным оказалась поездка Н. Бердзенишвили (совместно с акад. А. Шанидзе и доц. О. Гигинейшвили) в Румынию и Болгарию, с целью выявления исторических

материалов об Антима Ивериели, Бесики Габашвили и для посещения Петридонского (ныне Бочково) грузинского монастыря, где протекала деятельность Григория Бакуриани. Результаты этой поездки были опубликованы Н. Бердзенишвили отдельной книгой.

С научно-исследовательской работой Н. Бердзенишвили совмещал большую научно-организационную деятельность. Многие сделал он, например, по реорганизации Института истории в соответствии со стоявшими перед исторической наукой новыми задачами. В 50-х годах по инициативе Н. Бердзенишвили в Институте истории на базе отдела истории было создано несколько новых научных подразделений: отделы древней истории; феодального периода, нового времени (капиталистического периода) и советской эпохи.

В дальнейшем были созданы отделы истории русско-грузинских отношений, взаимоотношений Грузии с народами Северного Кавказа и со странами Западной Европы. Были образованы также отделы источниковедения и истории исторической науки.

Много труда приложил Н. Бердзенишвили в качестве директора Института истории и председателя Республиканской археологической комиссии в 50-х и 60-х годах делу организации и научного руководства археологических работ. Он не только планировал и направлял работы в этой области, но лично руководил рядом археологических экспедиций, отвечающих решению поставленных ученым важных проблем из истории древней и средневековой Грузии. Например, раскопки в Уджарма и Начивчавеби, Ховлегора и Мтакартли значительно продвинули вперед грузинскую археологическую науку.

По инициативе Н. Бердзенишвили были развернуты широкие полевые комплексные историко-археологические работы, одним из важнейших результатов которых было изучение определенной группы археологических памятников — древних поселений на холмах. С его именем связано также определение социальной природы этно-географических понятий «хеви» (бука. «ущелье») и «квекана» («земля»).

В итоге многолетней работы в области исторической географии ученым был создан капитальный труд «Квекана» («Земля»), который опубликован лишь после его кончины в VIII томе его трудов («Вопросы истории Грузии»).

Велика заслуга Н. Бердзенишвили в деле подготовки кадров историков. Под руководством Н. Бердзенишвили прошли научную закалку его младшие коллеги, им же было воспитано целое поколение историков, которое сегодня ус-

пешно продолжает традиции научной школы И. Джавахишвили, развивает грузинскую историческую науку на уровне современной советской историографии.

Н. Бердзенишвили вел большую и плодотворную общественную деятельность. Он являлся инициатором создания Научного общества историков, археологов, этнографов и фольклористов Грузии и бессменным его председателем.

В 1951—1957 гг. Н. Бердзенишвили был вице-президентом АН Грузинской ССР. Помимо педагогической и научной работы, он выступал с публичными докладами, принимал участие в научных диспутах.

За многостороннюю и плодотворную научную, педагогическую и общественную работу Н. Бердзенишвили был награжден двумя орденами Трудового Красного Знамени. В 1946 г. ему было присвоено звание заслуженного деятеля науки. В 1947 г. как соавтору учебника по истории Грузии Н. Бердзенишвили (вместе с И. Джавахишвили и С. Джанашиа) была присуждена Государственная премия.

В 1948—1953 гг. трудящиеся г. Тбилиси неоднократно избирали его депутатом Городского совета, а в 1963 г. он был избран депутатом Верховного Совета Груз. ССР.

Н. Бердзенишвили скончался 17 июля 1965 г. Посвятивший свою жизнь изучению исторического прошлого своего народа ученый и патриот похоронен в пантеоне Мтацминда.

Эдишер Хоштария (Броссе)

ACADEMICIAN NIKOLOZ A. BERDZENISHVILI

(A Short Review of his Scientific and Public Activities)

Academician N. A. Berdzenishvili, an eminent Soviet historian and public man, was born on December 28 (old style) 1894 in the village of Gogoleisubani, Chokhatauri District, in Georgia. His father, Alexander Berdzenishvili, like many poor Gurian peasants, earned his living by doing odd jobs in Poti and Batumi. The hardships he had to bear affected his health very early and he died quite young in the summer of 1894, before the birth of his son Nikoloz. Alexander's widow Pelagia had now to support the family; her brother-in-law Ekvtime Berdzenishvili helped her to bring up the children.

At the age of 6 Nikoloz was sent to the parish school in the village and later—to a primary school at Chokhatauri. In 1906 his elder brother Nestor who then lived and worked in Batumi helped Nikoloz to enter the Batumi Gymnasium.

N. Berdzenishvili and his coevals grew up in the atmosphere of the revolutionary upsurge which began in Georgia in the first years of the 20th century and was especially manifest in Guria, particularly in Batumi. The young men were greatly influenced by the revolutionary events of 1905—1907 and the cruel reaction that set in afterwards. The pupils of the Gymnasium, carried away by a revolutionary spirit, set up discussion clubs, secret organizations and circulated leaflets. N. Berdzenishvili had immediate contacts with revolutionaries, as his brother Nestor's flat was the place where Social Democrats used to hold their meetings, while his sister Pasiko was a revolutionary activist who

circulated leaflets too. In 1906 the pupils of the Batumi Gymnasium published several issues of the „Friend of the Proletariat“ journal; they also intended to stage a «demonstration» within the Gymnasium building, for which they obtained a length of red material and made on it the following inscription: „Long Live Unity!“. But at the mere appearance of the Gymnasium authorities, the boys dispersed; the matter was inquired into and a black list was made out. The young people felt suffocated by the reactionary atmosphere that prevailed at the Gymnasium. In 1909 senior form pupils blew up a bomb in the stove that heated the staff room, whereupon the Gymnasium was temporarily closed and those on the black list were searched. As a result of the inquest, some senior boys were expelled, and together with them a fourth-former N. Berdzenishvili; in his papers it was indicated that he was deprived of the right to enter any other Gymnasium. For this reason it took Berdzenishvili some years to complete his secondary education.

While still a pupil at the Gymnasium, young Nikoloz maintained contacts with his native village. He used to spend his holidays at Chokhatauri where he and his friends staged plays, performing also in neighbouring villages. Their „repertory“ included: „Brother and Sister“ by V. Gunia, „In a Hut“ by I. Gomarteli, „The Defeated“ by P. Kalandadze, as well as a few comic vaudevilles by A. Tsagareli. N. Berdzenishvili himself wrote a comedy entitled „Devils“ satirizing rural superstitions. In 1907 this comedy was performed in his native village. In 1908—1909 N. Berdzenishvili worked for „The Devil's Scourge“, a satirical magazine, which castigated idle youth and tradespeople who practised usury.

In those days, N. Berdzenishvili resided mainly in Chokhatauri, earning his living by private tutorship; at the same time, he read for his final examinations at the Gymnasium. However, it was only in 1917, after the February revolution when the attitude to „suspects“ had changed, that he was able to obtain his school-leaving certificate.

In 1917 N. Berdzenishvili was enrolled in the Philological Department of Moscow University; however, strained circum-

tances forced him to return to Chokhatauri where he again took up teaching.

In 1918, on the initiative of I. Djavakhishvili, a Georgian university was founded in Tbilisi, which enabled Georgian youth to get a higher education in their homeland. In 1920 N. Berdzenishvili was enrolled in the Section of History of Tbilisi University. At first he began to study general history; he attended lectures on the history of Greece and Rome and on the history of medieval Europe delivered by Grigol Tsereteli, Simon Avaliani and Grigol Natadze; he took part in seminars conducted by them. He also attended M. Polievktov's lectures on the history of Russia. At the same time, he studied kartvelology, took part in I. Djavakhishvili's seminars and studied original sources of Georgian history. Since 1924 N. Berdzenishvili wholly devoted his attention to specializing in the history of Georgia. He also studied Armenian, Persian and Arabic and, supervised by I. Djavakhishvili, he wrote his diploma essay on "The Canonical Organization in Western Georgia". The introductory part of this work was published in 1926.

In the same year, N. Berdzenishvili passed his final examinations and, at I. Djavakhishvili's request, was taken on at the University to prepare for a professorship.

At the time, N. Berdzenishvili participated in the work of the Georgian Society for History and Ethnography, side by side with such eminent scholars as I. Djavakhishvili, K. Kekelidze, G. Chubinashvili, as well as S. Djanashia, T. Lomouri and others of the younger generation. N. Berdzenishvili performed the functions of the Society's learned secretary.

In 1927 N. Berdzenishvili took part in a scientific expedition to Djavakheti organized by the above Society. Together with him, G. Tsereteli, L. Muskhelishvili, S. Djanashia, G. Gozalishvili also took part. The expedition's task was to study the region and to describe historical monuments located there.

In 1929 N. Berdzenishvili was put in charge of the Section of Georgian History set up at the University on the initiative of I. Djavakhishvili. Simultaneously N. Berdzenishvili began his fruitful pedagogical work at the University where he read the

following disciplines: The History of Georgia, study of ancient manuscripts and the history of Georgian law. In 1932 Berdzenishvili was elected assistant professor in the faculty of Georgian History, while in 1938 the degree of Master of historical Science was conferred upon him *honoris causa*; in 1939 he was elected to a professorship.

Besides his work at the University, N. Berdzenishvili read lectures at the Kutaisi Teachers' Training Institute (1935—1938) and at the Pushkin Pedagogical Institute in Tbilisi (1938—1940).

From 1929 to 1936 N. Berdzenishvili was on the staff of the Department of Manuscripts of the State Museum of Georgia where he did fruitful work in the line of discovering and studying historical documents of medieval Georgia.

In 1934 N. Berdzenishvili began to work at the Institute of the Caucasus under the Georgian Affiliation of the USSR academy of Sciences. In 1939 this Institute was reorganized into the Institute of Language History and Material Culture bearing the name of N. Marr, where I. Djavakhishvili was a scientific adviser and S. Djanashia was appointed Director. In 1939 N. Berdzenishvili was appointed head of the Department of History at the same Institute. Thus, by the end of the thirties he had become one of the leading researchers into the history of Georgia, heading the newly set up scientific centre in this field. Together with S. Djanashia, another of I. Djavakhishvili's disciples, he solved the complex and honorary task of solving problems of Georgian history from Marxian positions and to develop Georgian historical science protecting it from nationalistic and vulgar-sociologic ideas.

In the thirties, N. Berdzenishvili developed into an eminent scholar actively participating, at the same time, in public affairs. In the same period, he made a deep study of Georgian history; subjecting historical materials to a critical analysis, he investigated various aspects of the country's past the socio-political structure of Georgian feudal society, problems of its economy, Georgia's place in the then international situation, problems of the history of her culture, and so on.

The broad scope of the researcher's work in the above peri-

od is evident from the subject-matter of his works published in the thirties and at the beginning of the forties; these publications reflect the result of many years of fruitful work, and they are only a part of what he did in that space of time. Here we find investigations of both a concrete and of a generalizing nature: „A Concise History of Georgia in the Thirteenth and Fourteenth Centuries“ (1937), „An Essay on the History of the Development of Feudal Relations in Georgia from the Thirteenth to the Sixteenth Centuries“ (1938), „On the History of Feudal Relations in the Fifteenth Century. Documents with a Critical Commentary (1937), „Dye-houses in Georgia in the Eighteenth Century“ (1937), „The Vazirat in Feudal Georgia“ (1940—1941), „The Mongol Rule in Georgia“ (1941), etc.

It is not fortuitous that at the same time there came out collections of documents found by N. Berdzenishvili and grouped by him thematically: „Materials for the History of Georgian Economy, Book I, (wages, land rent, prices)“, (1938); „Documents of the Social History of Georgia“, Vol. 1.; „Serfdom in the Fifteenth to Eighteenth Centuries“, (1940). Subsequently N. Berdzenishvili published the following volumes of these collections including basically the materials he had discovered in the thirties.

1944 saw the publication of N. Berdzenishvili's monograph, „On the History of Russo-Georgian Relations at the Junction of the Sixteenth and Seventeenth Centuries“—his doctoral thesis.

It is not only the scholar's published works that enable one to judge of the nature of this scientific work: the scholar's archives (now preserved in the K. Kekelidze Institute of Manuscripts) in which he himself has filed excerpts from historical sources, his notes and, frequently, his generalizations, give us an insight into his method of selection, on the basis of a scrupulous analysis to original sources, of facts, and their classification with reference of relevant problems. Some of the files are marked in N. Berdzenishvili's own hand: „Purchase and Sale“, „The Peasantry“, „The Landed Gentry“. The archives also contain notes made while the scholar was reading the ancient Georgian chronicle „Kartlis Tskhovreba“ (The Life of Georgia), and Shota

Rustaveli's poem „The Knight in the Panther's Skin“. There are also notes written by N. Berdzenishvili on the margins of the editions of these books while he was using them. Some materials from N. Berdzenishvili's archives were published in his lifetime. Their publication was continued after his death by a special commission in a series of his works entitled „Problems of Georgian History“.

The work of N. Berdzenishvili at the close of the thirties was largely devoted to the task that Georgian historiography was engaged in at the time,—creating a course of Georgian history.

The publishing of a prospectus of „A History of Georgia“ (1940* and subsequently of a textbook for secondary schools in collaboration with I. Djavakhishvili and S. Djanashia (edited by S. Djanashia) was an important achievement of Soviet historical science. The textbook won general appreciation and was awarded a State prize.

N. Berdzenishvili contributed to this manual the section covering the sixteenth to eighteenth centuries. This period was comparatively little studied by our historiography, and it was a great merit of Berdzenishvili's to present it in conformity with the requirements of modern science. The scholar's success was conditioned by his thorough knowledge of sources and a correct methodological approach to the subject. Evaluating N. Berdzenishvili's contribution to Georgian historiography, S. Djanashia said: „I asseverate that nobody can equal him in knowledge of Georgian history of the late feudal period. Any future investigator of the Georgian people's past will always have to consider his conclusions and his general conception“.

In 1944 N. Berdzenishvili was elected full member of the Academy of Sciences of the Georgian SSR. Since his scientific and organizational activities took on a new scope. In 1946 he was appointed Head of the Department of Georgian history (continuing at this post till 1956) in 1948, after the death of S. Djanashia (November 1947), N. Berdzenishvili was appointed Director of the I. Djavakhishvili Institute of History.

His broad scientific interests, as well as duties of supervisor of research into the field of Georgian history made it incum-

bent upon him to keep within his field of vision the entire past of our country, beginning with ancient times to our day. He successfully carried on the traditions of Acad. I. Djavakhishvili and Acad. S. Djanashia as regards developing work in archeology; seeing the necessity of broadening and deepening research into this field under new conditions, and with the need to study archeologically more and more sites assigned for building, he set before archeological science new important tasks. At the same time, he devoted a great deal of attention to historical geography as one of the most important tasks of historical science, he worked out its theoretical foundations and methods of research.

The modern history of Georgia also became a subject of N. Berdzenishvili's investigations; in particular, he worked on the history of Georgia in the first three decades of the nineteenth century and treated of it in close connection with the preceding period. He devoted a particular place to determining the principal stages in the development of Georgian historiography and its nature. At the same time, he proposed a clear-cut definition of the tasks facing Soviet Georgian historiography under conditions of the construction of socialist society and the building of communism.

Work launched in the fifties under the supervision of N. Berdzenishvili on the creation of a new textbook of Georgian history was a significant stage in the development of Georgian historiography. The book was to contain the history of the country beginning with ancient times to our day (the old textbook did not cover the nineteenth and twentieth centuries). Besides, the book was to reflect the achievements of Georgian historiography during the last two decades. Special attention was to be devoted to the country's economic development, to the classes and the class struggle. The painstaking work of Georgian historiographers headed by N. Berdzenishvili soon yielded good fruit—1956 saw the publication of the prospectus of the textbook, and in 1958, vol. I of a subsidiary manual of Georgia's history (from ancient times to the end of the nineteenth century) came off the press, as well as a textbook for the 8th to 10th forms of secondary schools, covering the period from antiquity to the present (authors: N. Berdzenishvi-

li, V. Dondua, M. Dumbadze, Yu. Kacharava, G. Melikishvili, P. Ratiani).

Subsequently, vols. II and III of the above manual came out, edited by N. Berdzenishvili.

N. Berdzenishvili contributed to the new textbook of Georgian history the section covering the sixth to fifteenth centuries, almost the whole of which, except for a few paragraphs from the old textbook, were written anew.

Thus, N. Berdzenishvili wrote part of the history of Georgia covering the period from the sixth century to the eighteenth inclusively, for the old and the new textbooks (this material, preserved in his archives as a comprehensive variant, was published in 1973 in Vol. VI of a series of his works under the title „Problems of Georgia's History“.

N. Berdzenishvili (in collaboration with V. Dondua) wrote some chapters devoted to the history of Georgia from the third to the eighteenth century in a many-volumed edition entitled „Essays on the History of the USSR“ published by the USSR Academy of Sciences.

N. Berdzenishvili's scientific interests were very broad; it is problems of the social, political and economic development of Georgia in the epoch of feudalism that ranked first in his work.

From the outset, he studied such forms of landed property that existed in early-feudal Georgian society as „mamuli“ (patrimony), „shetsiruli“ (church lands), „natsqalobevi“ (granted land) and „nasqidi“ (purchased land). N. Berdzenishvili devoted particular attention to the latter („nasqidi“) which, as land that had been purchased, the author regarded as an index of highly-developed social relations. The author attributed the emergence of this institute in ancient times (in the pre-feudal epoch) to the existence of well-developed forms of farming, to irrigation agriculture.

Documents reflecting feudal land ownership („kheli“, „dats'erili“, „sigeli“, „tsigni“) were specially studied by N. Berdzenishvili; an object of research to which he gave a great deal of attention was the institute of „mokidebuli“, an important fact in the social relations of the time which the scholar regarded

as one of the causes of the rise of feudal relations and of the forms of their manifestation.

Having studied concrete facts from the life of feudal society, the author put forward certain generalizations and determined the principal stages in the development of feudal society. Proceeding from the viewpoint accepted in Georgian historiography (S. Djanshia) that feudal relations were already fully established in Georgia in the sixth century; N. Berdzenishvili determined the further line of development of this society. N. Berdzenishvili discerned a turning point in the development of feudal relations in the eighth century. In particular, the period from the sixth to the eighth centuries saw the growth of feudalization of society, the „aznauris“ (gentry) enhanced the oppression of the producing stratum of the population. „Under conditions of bitter class struggle and as a result of this struggle, „samtavro“ (principalities) came into being; the class struggle also brought about the emergence of feudal political organizations aimed at suppressing both the „mdabiurni“ (free peasantry) and other strata of peasantry in the class struggle, as well as the predatory encroachments of neighbouring principalities“.

„It is quite natural“, N. Berdzenishvili goes on to say, „that under these new conditions the Kartlian „eristavni“ (lords) who had been, in the course of centuries, appropriating all the land within the boundaries under their jurisdiction, ultimately turned this land into hereditary domains; they became „mtavarni“ (princes) of the same. By the middle of the eighth century, the Kartlian Erismtavari (overlord) was compelled to recognize *de jure* the power of the eristavni within their domains; the political organization of Kartli took shape according to this pattern“.

N. Berdzenishvili came to the conclusion that in the eighth century Georgia had already passed the first stage of early feudal relations,—the stage of „political disunity“. Indicative of this was the fact that by the end of the eighth century large „samtavros“ (principalities) emerged one after another (the Kakhetian, Heretian, Abkhazian and Tao-Klarjetian principalities) which were prepared to launch a movement for the unification of Kartli, i. e., for a feudal federation of a higher type“. This goal was achieved only in the tenth-twelfth centuries, when the unified

Georgian feudal kingdom took shape. The end of the tenth century witnessed the transition from early-feudal relations to developed feudalism, which was testified to by the fact that „most free producers („qma“) little by little lost the last remnants of freedom and passed into the category of „peasants“ belonging to „aznauris“. This enhanced class contradictions, and the class struggle became more acute.

The eleventh and twelfth centuries were a period during which the social stratum of free warriors became „peasants“. „At the junction of the eleventh and twelfth centuries, times were particularly hard for these warrior-villagers. Raiding bands of Turks devastated their farms, and no less arduous for them was the constant necessity, under the leadership of King David the Builder, to repel the Turks. Participation in these campaigns, an honourable service to their country, required substantial expenditure; the free peasantry became more and more dependent on their „patrons“ (lords); as a result, most of them were reduced to the status of „peasants“.

The disappearance of the social stratum of warrior-villagers, their becoming peasants, was the most far-reaching and significant process that affected feudal relations in Georgia throughout the development of the class struggle. This process came to its conclusion, basically, by the end of the twelfth century“.

According to N. Berdzenishvili's conclusions, the unification of Georgia took place on the basis of developing serfdom, i. e. fully ripe feudal relations. The scholar revealed both the factors that conditioned the might of feudal Georgia, and the factors that weakened her, namely, the contradictions that characterized Georgian feudal society in the reigns of David the Builder or, later, in that of Queen Tamar.

The causes of Georgia's disintegration were specially discussed by N. Berdzenishvili. He came to the conclusion that Georgia did not achieve such a degree of centralization which would have overcome feudal political disunion, and the political system based upon large landed estates had not been done away with. As a result of this, as well as of the unfavourable political situation (the Mongol invasion) in the thirteenth century, the coun-

try soon fell apart into several kingdoms and principalities. The process of disintegration continued, leading ultimately to the emergence of the system of „satavado“ (principalities).

According to N. Berdzenishvili's conception, the „satavado“ were a result of stagnation in the country's social and economic development, largely attributable to natural economy. „Owing to an economic decline, Georgia was enfeebled and the basis of her political unity was undermined“, which brought about the disintegration of the country into separate kingdoms and principalities. „Side by side with these, and on the basis of the same social relations, a smaller, self-sufficient organization took shape,—the manors of the landed gentry who by degrees became the only support of the numerous „mtavarni“ (overlords) or of the gentlemen of the royal court. The so-called „satavado“ (principalities) were coming into being“.

N. Berdzenishvili defined the specificity of Georgia's social and economic condition in the late Middle Ages as stagnation, in the sense that the country came to lack the pre-requisites for normal development; he did not mean an absolute decline, but only a certain regress.

A typical feature of N. Berdzenishvili's method of research was consideration of the phenomena taking place in the country in connection with external factors. In his work's he dwelt on the nature of foreign invasions—of Seljuk Turks, of Mongols, of Ottoman Turks and Qizilbashs, elucidating the impact of their domination on the inner life in Georgia. He devoted attention to the fact that rival social forces utilized factors external to further their own interests (the author means both the royal power and its supporters, and the reactionary feudal lords with their separatist aspirations). N. Berdzenishvili demonstrated the confrontation of different socio-political systems: on the one hand, the Georgian feudal system („kartveloba“) based upon intensive agriculture; and on the other hand, backward, „barbaric“ forms of feudalism with extensive farming typical of them („Osmaloba“) „Qizilbashoba“). In N. Berdzenishvili's works, we find the answer to the question—how the Georgian people succeeded in preserving, through centuries of fighting

against powerful enemies and at the cost of tremendous sacrifices, their own traditional forms of economy and their statehood.

Like I. Djavakishvili in his time, N. Berdzenishvili was particularly interested in discovering what underlies the incomparable ability of the Georgian people to survive through the most terrible adversities. „With the eye of reason I searched for the force thanks to which Georgia, especially her Eastern and Southern parts, so resolutely withstood the devastating invasions of peoples of the steppes, manifesting an inexhaustible ability for revival and renovation. I attribute this ability and the specificity of Georgian feudal relations, among other factors, to the nature of the country's economy, to viticulture and fruit growing and, in particular, to irrigation in agriculture“.

Thus, it was in the deep roots of Georgian agriculture, in the intensive nature of farming that the scholar saw the potent stimulus that urged the Georgian peasant not to abandon his farm which had suffered devastation at the hands of the enemy,—to restore the hearth of his ancestors. N. Berdzenishvili devoted his research also to the political course in which the rulers of the country saw the only way of saving it from hostile encirclement: it was the political orientation of the Georgian progressives towards co-religionist Russia. By opposing Iran and Turkey on the Near Eastern political arena, Russia soon became (in contradistinction to European countries) the only real force that could be of assistance to the Georgian people who were facing physical extermination. N. Berdzenishvili regarded Russo-Georgian relations as a result of mutual interest which expressed the political aspirations of both countries; despite the fact that, as a result of this, Georgian statehood was abolished, the scholar regarded the incorporation of Georgia in the Russian Empire as the only means of ensuring Georgia's progress.

While studying problems of the social, economic and political history of feudal Georgia, N. Berdzenishvili did not overlook facts of the county's cultural history. In this respect, his work on „A Redaction of the Athos Collection“ is noteworthy; the author proves the scientific significance of this valuable monument of the 11th century; another of his works is

„Materials Pertaining to Education and Upbringing in the 11th Century, after the biography of Giorgi Atoneli“ (of Mt. Athos). N. Berdzenishvili devoted quite considerable attention to the cultural activities of Vakhtang VI, to an appraisal of the heritage of Vakhushti Bagrationi, to the role played by Catholic missionaries in the cultural life of Georgia, etc.

Some of N. Berdzenishvili's publications are exemplary editions of sources of Georgian history; such are „An 11th Century Charter from Mtskheta“, „From the History of Feudal Relations in the 15th Century (documents with a critical essay)“; in collaboration with T. Lomouri, he prepared the publication of Vakhushti Bagrationi's „Description of the Georgian Realm“, with an introduction and commentary. N. Berdzenishvili's publications „Documents of the Social History of Georgia“ (two volumes) and „Materials for a History of Georgian Economy“ (three volumes) were of great service to our historical science.

N. Berdzenishvili made a most fruitful trip to Rumania and Bulgaria (together with Academician A. Shanidze and Assistant Professor O. Gigineishvili); their aim was to find historical materials about Antimoz Iverieli and Besiki Gabashvili; they also visited the Petritsoni Georgian monastery (Bachkovo today) where Gregory Bakuriani worked. The results of this journey were published by N. Berdzenishvili as a separate book.

Alongside his research, N. Berdzenishvili pursued important work in the line of organizing scientific activities. For example, he did a great deal in the matter of reorganizing the Institute of History in accordance with the new tasks facing historical science. In the 50s, on N. Berdzenishvili's initiative, several new research departments were set up at the Institute of History on the basis of the Department of History: the Departments of Ancient History, of the Feudal Period, of the Capitalist Period and of the Soviet Epoch.

Subsequently the following Departments were opened: for research into the history of Russo-Georgian relations, for research into the relations of Georgia with the peoples of the North Caucasus and with countries of Western Europe, as well as departments for the investigation of sources and for the history of historical science.

As Director of the Institute of History and Chairman of the Republican Committee for Archaeology, N. Berdzenishvili put in a lot of efforts in the 50s and 60s for the organization of and supervision of archaeological work. Not only did he plan and direct work in this field, but he also personally supervised a number of archaeological expeditions which were to solve some important problems of the history of ancient and mediæval Georgia, problems that he himself had set. For example, excavations at Udjarma, at Nachibchavebi, Khovlegora and Mta-kartli served to advance Georgian archaeological science.

N. Berdzenishvili initiated large-scale complex historical-archaeological work, a most important result of which was the investigation of one group of archaeological monuments—ancient sites on hills. His name is also associated with the determination of the social nature of the ethno-geographical notions of „khevi“ (literally „gorge“) and «kveqana» (literally «the lands»)

Many years of N. Berdzenishvili's work in the line of historical geography culminated in his comprehensive monograph „Kveqana“ (The Lands) published posthumously in vol. VIII of his works („Voprosy Istorii Gruzii“, „Problems of Georgian History“).

N. Berdzenishvili also contributed greatly to the training of scientific personnel. His younger colleagues gained a great deal of scientific experience under his guidance; he brought up an entire generation of historians who are now successfully following the traditions of I. Djavakhishvili's school and are developing Georgian historical science on a par with modern Soviet historiography.

N. Berdzenishvili's social activities were important and fruitful. He initiated the organization of a Scientific Society for historians, archeologists, ethnographers and researchers in folklore and was its permanent chairman.

Between 1951 and 1957, N. Berdzenishvili was Vice-President of the Georgian Academy of Sciences. Besides pursuing his academic and scientific work, he participated in learned discussions, presenting papers at these functions.

For his many-sided and fruitful scientific, academic and

social activities, N. Berdzenishvili was decorated with two Orders of the Red Banner of Labour. In 1946 he was made Merited Worker in Science. In 1947, together with I. Djavakhishvili and S. Djanashia, he was awarded a State Prize.

Between 1948 and 1953 the working people of Tbilisi elected N. Berdzenishvili a deputy of the City Soviet for several terms, while in 1963 he was elected Deputy to the Supreme Soviet of the Georgian SSR.

N. Berdzenishvili died on July 17, 1965. Scholar and patriot, a man who devoted all his life to studying the past of his people, he was buried in the Pantheon on Mt. Mtatsminda, in Tbilisi.

E. Khoshtaria (Brosset)